

Jasmin Medić

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

“OTAC, ČUVAJ MI DJECU...”
– ZLOČINI U LOGORU OMARSKA 1992. GODINE

Apstrakt: Nekoliko stotina logora i drugih mjesta nezakonitih zatočenja formirano je na području samoproglashene Srpske republike Bosne i Hercegovine (kasnije Republike Srpske) u toku 1992. godine. Logori su bili pod kontrolom jedinica Vojske Srpske republike BiH (VSRBiH) / Vojske Republike Srpske (VRS) i(li) policijskih struktura u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Srpske republike BiH / Republike Srpske. Logor koji je bio pod kontrolom policijskih struktura, a u kojem su zločine nad zatočenicima činili i pripadnici vojnih struktura, je logor Omarska u opštini Prijedor. Autor u radu govori o zločinima počinjenim u ovome logoru u periodu njegovog postojanja između maja i augusta 1992. godine. Ključne riječi: Omarska, logor, zatočeni, zločini, policija, uslovi

Abstract: Several hundred camps and other places of unlawful detention were formed in the territory of the self-proclaimed Serb Republic of Bosnia and Herzegovina (later the Republika Srpska) in 1992. The camps were under the control of the Army of Serb Republic of BiH (VSRBiH) / the Army of Republika Srpska (VRS) and/or police structures within the Ministry of Internal Affairs (MUP) of the Serb Republic of BiH / Republika Srpska. The camp, which had been under the control of police structures, where crimes against detainees had also been committed by members of military structures, was the Omarska camp in the municipality of Prijedor. The author discusses the crimes committed in this camp in the period of its existence between May and August 1992.

Keywords: *Omarska, camp, detainees, crimes, police, conditons.*

Preuzimanjem vlasti jedinica Jugoslovenske narodne armije (JNA) i pripadnika aktivnog i rezervnog sastava Stanice javne bezbjednosti (SJB) Prijedor smijenjena je 30. aprila 1992. godine legalno izabrana vlast u Prijedoru,¹ a opština se našla pod kontrolom Savjeta za narodnu odbranu, tijela sačinjenog od funkcionera Srpske demokratske stranke (SDS) i pripadnika JNA.² Dva dana nakon puča likvidirana su četiri bošnjačka civila.³ Dodatnu psihozu straha stvorili su ultimatumima postavljeni bošnjačkom i hrvatskom stanovništvu da bi se, prema stavu nove vlasti, izbjegli eventualni sukobi.⁴ Uprkos tome, uslove koje je diktirala nova vlast bošnjačko i hrvatsko stanovništvo je odbilo. Ovi događaji bili su uvod u kampanju etničkog čišćenja opštine Prijedor, posebno nakon mobilizacije srpskih vojnih⁵ i policijskih snaga.⁶

Poslije srpskog napada na selo Hambarine 23. maja i u toku napada na Kozarac, koji je počeo 24. maja, na području opštine Prijedor formirano je nekoliko koncentracionih logora⁷ i drugih mjesta nezakonitih zatočenja civila od čega su

¹ Na izborima 1990. godine Stranka demokratske akcije (SDA) izašla je kao relativni pobjednik na lokalnom nivou u Prijedoru. Zajedno sa Srpskom demokratskom strankom (SDS) i Hrvatskom demokratskom zajednicom (HDZ) formirala je opštinsku vlast. Na osnovu međustranačkih dogovora profesor Muhamed Čehajić (SDA) izabran je za predsjednika opštine.

² Bošnjaci i Hrvati otpušteni su sa radnih mjesta, a opštinski funkcioneri iz reda ova dva naroda su smijenjeni. Njihova mjesta preuzeli su kadrovi SDS-a. (ICTY, SJB Prijedor, *Depeša*, broj: 11-12-1873, 30. april 1992); “Odlučna akcija ljudi u plavom”, *Kozarski vjesnik*, Prijedor, 28. april 1995.

³ ICTY, SJB Prijedor, broj: 11-17-01-1, 8. juni 1993.

⁴ Traženi uslovi bili su iskazivanje lojalnosti novim vlastima i *Srpskoj republici BiH* te priznavanje vlasti SDS-a na svim nivoima (opštinskom, “regionalnom” i “republičkom”).

⁵ ICTY, VSrRBiH, *Opšta mobilizacija vojske Srpske republike BiH – naređenje*, op. str. pov. broj: 467-2, 21. maj 1992.

⁶ Nakon preuzimanja vlasti, za načelnika SJB Prijedor imenovan je Simo Drljača. Čelne pozicije u SJB preuzeli su Srbi. Broj aktivnih i rezervnih policajaca povećan je u maju u odnosu na april 1992. godine za ukupno 1.180. Kao razlog je naveden “potpun izlazak iz ilegale”. (ICTY, SJB Prijedor, *Izveštaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za posljednjih 9 mj. 1992. g.*, Prijedor, januar 1993. god.).

⁷ Koncentracioni logor je, prema definiciji, vrsta zatvora za političke protivnike, pripadnike pojedinih etničkih ili vjerskih grupa, civila iz kritičnog vojnog područja ili bilo koje grupe ljudi.

tri – Omarska, Keraterm i Trnopolje – po počinjenim zločinima u njima najpoznatiji. U genocidnom projektu stvaranja jednonacionalne srpske države, u čiji sastav je trebala ući i opština Prijedor, kroz ove logore prošlo je više od 31.000 bošnjačkih i hrvatskih civila.⁸

Uprava logora

Iako su prvi zatočnici dovođeni i ranije, pismeno je odluka o formiranju logora verifikovana 31. maja 1992. godine. Odluku je donio srpski Krizni štab opštine Prijedor⁹ na osnovu naređenja načelnika SJB Sime Drljače. U dokumentu se navodi da je "radi što bržeg i efikasnijeg uspostavljanja mira na području opštine Prijedor naređeno da se kao privremeno sabiralište za lica koja se zarobe u borbi ili budu lišena slobode na osnovu operativnih saznanja službi bezbjednosti, određuje prostor industrijskog kruga površinskog kopa rudnika Omarska".¹⁰ Prvi zatočnici dovedeni su 26. maja 1992. godine prilikom zauzimanja Kozarca¹¹ te se taj datum uzima kao dan "zvaničnog početka rada" logora Omarska. Odlukom nelegalne opštinske vlasti aktivni policajac Miroslav Kvočka postavljen je na dužnost komandira logora.¹² Njega je 28. maja naslijedio Željko Mejakić, a Kvočka je postavljen na dužnost zamjenika komandira. Logorska stražarska služba, sačinjena od pripadnika SJB, radila je u tri smjene. Prvu smjenu straže predvodili su Miroslav Kvočka i penzionisani policajac Dragoljub Prcać, a Mlado Radić zvani "Krkani", također aktivni policajac, i Milojica Kos zvani "Krla" drugu. Treću je predvodio Momčilo Gruban zvani "Čkalja".¹³

Najčešće se formira tokom rata i zatočnici se u njemu nalaze uglavnom bez pojedinačnog sudskog procesa. (Grupa autora, Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi Liber, Zagreb, 2004, knjiga VI, 8).

⁸ *Knjiga nestalih opštine Prijedor – Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012, 4.

⁹ Savjet za narodnu odbranu preimenovan je 20. maja 1992. godine u Krizni štab opštine Prijedor. (ICTY, Službeni glasnik opštine Prijedor, broj 2/92, Prijedor, 20. maj 1992).

¹⁰ ICTY, SJB Prijedor, str. pov. br: 11-12-20, 31. maj 1992.

¹¹ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, Den Haag, 31. juli 2003, paragraf 164.

¹² ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Presuda, Den Haag, 2. novembar 2001, paragraf 330.

¹³ Isto, paragraf 364; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet: Br. X-KR-06/200, Tužilac protiv Željka Mejakića, Duška Kneževića i Momčila Grubana, Presuda, Sarajevo, 30. maj 2008, 5.

Željko Mejakić kao načelnik bezbjednosti i komandir logora bio je nadređeni i odgovoran za sve tri smjene straže u logoru. Imao je stvarnu kontrolu nad radom i ponašanjem svih stražara logora Omarska i većine lica koja su u logor dolazila sa strane.¹⁴ Odlukom o osnivanju logora “mješovita grupa isljednika nacionalne, javne i vojne bezbjednosti” zadužena je da provede ispitivanje zatočenika i da ih na temelju toga podijeli u kategorije. Ova grupa isljednika sastojala se od pripadnika kriminalističkog odjeljenja pri službama javne i državne bezbjednosti, kao i vojnih inspektora. Za rad inspektora odgovorna su tri imenovana koordinatora: Ranko Mijić, Mirko Ješić i potpukovnik Miroslav Majstorović.¹⁵ Na “obradi” zatočenika – što je u suštini eufemizam za ispitivanje, zlostavljanje i ubistva zatočenika – bilo je angažovano 179 pripadnika policije opštinske SJB.¹⁶

Pored toga što su učestvovali u radu logora, pripadnici Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine nalazili su se oko kompleksa logora sa zaduženjem da zajedno sa policijskim strukturama dovode nove zatočenike prilikom “čišćenja terena”.¹⁷ Da bi onemogućili njihov bijeg, pripadnici vojske postavili su minsko polje oko kompleksa logora.¹⁸

U nepuna tri mjeseca konstantno su dovođeni civili. Svakako, razlog dovođenja zatočenika bilo je čišćenje područja opštine od bošnjačkog i hrvatskog stanovništva. S obzirom na potpuno nesrazmjern odnos srpskih agresorskih¹⁹

¹⁴ Isto, 2.

¹⁵ ICTY, SJB Prijedor, str. pov. br. 11-12-20, Prijedor, 31. maj 1992; Miroslav Majstorović bio je oficir bezbjednosti iz prijedorskoga garnizona. (ICTY, Ewan Brown, *Vojna situacija u Bosanskoj krajini 1992. – analiza situacije*, Den Haag, 2002, 103); Faktički, svi isljednici u logoru bili su podređeni Komandi 1. krajiškog korpusa (1. KK) VSrRBiH, Centru službe bezbjednosti (CSB) Banja Luka i SJB Prijedor, čiji je čelni čovjek Simo Drljača ujedno bio i član prijedorskog Kriznog štaba kao vladajućeg tijela u Prijedoru nakon nelegalnog preuzimanja vlasti. Na čelu Kriznog štaba bio je Milomir Stakić. Ovo tijelo činili su pripadnici VSrRBiH, SJB i SDS-a kao vodeće političke stranke. (ICTY, Službeni glasnik opštine Prijedor, broj 2/92, Prijedor, 20. maj 1992).

¹⁶ ICTY, SJB Prijedor, *Izveštaj – Prihvatni centri na području opštine Prijedor*, Prijedor, 16. august 1992.

¹⁷ ICTY, Brown, *Vojna situacija u Bosanskoj krajini*, 8.

¹⁸ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Transkript svjedočenja Nade Markovske, Den Haag, 8–9. januar 2003.

¹⁹ Snage 1. KK krajem maja narasle su na ukupno 39.000 vojnika. U isto vrijeme mobilisane i raspoložive srpske snage na području Prijedora brojale su oko 12.000 ljudi u redovima srpske vojske i TO, te 1.587 pripadnika srpske policije u SJB Prijedor. Brojnost ovih snaga na teritoriji Prijedora bila je nešto umanjena angažovanjem dijelova vojnih jedinica van teritorije opštine. Ove snage bile su u potpunosti naoružane pješadijskim naoružanjem, najvećim dijelom savremenim, po formacijama JNA, i djelomično, u segmentu prostornih jedinica

i odbrambenih legalnih snaga,²⁰ popunjavanje logora bilo je odraz zločinačke kampanje protiv nenaoružanog civilnog stanovništva. Branioci, na područjima gdje su se organizovali, nisu mogli pružati dugotrajan otpor daleko nadmoćnijim agresorskim snagama. Padom tih mjesta muškarci su, bez obzira na to da li su bili angažovani u jedinicama koje su pružale otpor, odvajani od žena i djece i odvođeni u logor Omarska.²¹

Logori za civilno stanovništvo po međunarodnom pravu i važećim konvencijama ne smiju se osnivati, te su se agresorske vlasti lukavo poslužile mogućnošću da logore za civile tretiraju logorima ratnih zarobljenika, a logoraše ratnim zarobljenicima. Prilikom hapšenja bošnjačkog i hrvatskog stanovništva bilo je dovoljno da muška osoba približno odgovara vojno sposobnoj, te da bude uhapšena i sprovedena u logor.

Ukratko rečeno, prilikom hapšenja vršena je "mobilizacija" Bošnjaka i Hrvata u kojekakve, najčešće izmišljene, bošnjačke i hrvatske jedinice, što je sa stajališta agresora bilo dovoljno da ih zatoči u logore kao ratne zarobljenike (najčešće su optuživani da su pripadnici Zelenih beretki ili Hrvatskih obrambenih snaga – HOS-a). To je bio način da se formalnopravno osigura pokriće njihovog zatočenja.²² U dokumentima koje su izdale srpske vlasti u periodu postojanja logora Omarska kao izgovor za zatočenje civila se upravo primjenjuje ova terminologija.

TO i Srpske TO, pješadijskim naoružanjem starijih tipova i modela iz posjeda TO SRBiH. Evidentnu i višestruku vojnu nadmoć ovih snaga upotpunilo je teško naoružanje, mitraljezi, minobacači, artiljerijska i raketna oruđa, tenkovi, samohodna oruđa i razne vrste oklopnih vozila. Uz sve nabrojano, kao podrška je djelovalo jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo, nakon maja 1992. djelimično transformisano u vazduhoplovstvo VSrRBiH. (Mesud Šadinlija, "Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine na području Prijedora od aprila 1992. do aprila 1993. godine", *Prilozi 45*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2016, 268, 269).

²⁰ U odbranu preko 60.000 stanovnika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti u Prijedoru angažovano je na: područje MZ Ljubija jedinica jačine voda naoružana uglavnom streljačkim naoružanjem i snajperima; područje MZ Rizvanovići, Hambarine i Bišćani jedinica jačine čete naoružane streljačkim naoružanjem, minobacačima i bestrajnim topovima; područje MZ Čarakovo jedinice jačine voda naoružana uglavnom streljačkim naoružanjem; na područje MZ Kozarac i Kozaruša jedinica jačine čete naoružane streljačkim naoružanjem i minobacačima. (ICTY, SJB Prijedor, broj: 11-12-01-1-1975, 18. maj 1992).

²¹ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, paragraf 143.

²² Amir Kliko, "Prilog proučavanju stradanja Bošnjaka i Hrvata Prijedora 1992.", *Radovi br. XVII/3*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, 351.

Kompleks logora i uslovi

Kompleks logora Omarska sadržavao je veliki hangar, upravnu zgradu, “bijelu” i “crvenu” kuću. U hangaru bio je zatočen najveći broj logoraša. U upravnoj zgradi nalazile su se kancelarije u kojima su ispitivani logoraši, dvije prostorije u kojima su bile zatočene žene,²³ garaža i prostorija zvana “Mujina soba”.²⁴ “Bijela” i “crvena” kuća služile su isključivo za osobito divljačko postupanje prema logorašima i njihovu likvidaciju.²⁵ Hangar i upravnu zgradu dijelila je “pista” – prostor na otvorenom u kojem je boravilo na stotine zatočenika.²⁶ U logoru je u toku njegovog postojanja bilo zatočeno ukupno 3.334 osobe.²⁷ U ovu brojku ubrajano je 28 maloljetnih osoba²⁸ i 37 žena²⁹.

Nijedan zatočenik nije bio pošteđen vrlo teških uslova u ovome logoru. Dešavalo se da u prostoru od 50-tak kvadratnih metara boravi oko 200 ljudi, a u jednoj maloj prostoriji bilo je zatvoreno čak i 300 ljudi. Na spratu hangara nalazilo se više prostorija. Tako je u prostoriji 26, kako su je zvali zatočenici, boravilo 300–400 zatočenika. Ta prostorija je bila pokrivena limom i vladala je velika vrućina zbog visokih temperatura i pretrpanosti, što je stvaralo teško podnošljive

²³ Izuzev zatočenice Hajre Hadžić koja nikada nije bila sa ženama, nego je bila izolirana u “bijeloj kući”. (Fond za humanitarno pravo, Konferencija “Prijedor 1992: Van osnovane sumnje”, Izjava Nusrete Sivac, Beograd, 24. juni 2006).

²⁴ U “Mujinoj sobi”, koja se nalazila u prizemlju upravne zgrade, bili su zatočeni ugledni građani Prijedora. (ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Presuda, Den Haag, 2. novembar 2001, paragraf 74).

²⁵ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Azedina Oklopčića, Den Haag, 8–15. maj 2000.

²⁶ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Sifete Sušić, Den Haag, 9–13. juni 2000.

²⁷ Od tog broja bilo je 3.197 Bošnjaka, 125 Hrvata, 11 Srba. (ICTY, SJB Prijedor, *Izveštaj – Prihvatni centri na području opštine Prijedor*, 16. august 1992).

²⁸ Centar savremenih inicijativa Austrije, Konferencija “Omarska je eho Aušvica”, Izjava Mirsada Duratovića, Linz, 28. oktobar 2011; ICTY, CSB Banja Luka, *Izveštaj o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa aktivnostima*, Banja Luka, 18. august 1992.

²⁹ Hapšenje žena počelo je tokom juna 1992. godine. Većina zatočenica obnašale su neku značajnu funkciju u političkom i društvenom životu u Prijedoru sve do srpskog preuzimanja vlasti 30. aprila 1992. godine. (Tesda Elezović, “Ponos ranjene duše”, Zbornik radova *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991–1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997, 484).

uvjete zatočenicima. Isto je bilo i s uvjetima u prostoriji 15. U njoj je smješteno oko 300–350 ljudi, zbog čega je bila prenatrpana, te se nije moglo ležati pa čak ni sjediti. Ostali zatočnici bili su zbijeni po toaletima. Veliki broj njih morao je potrbuške ležati napolju, na "pisti", poneki neprekidno danima i noćima bez obzira na vremenske uslove.³⁰

Uslovi u logoru možda su i ponajbolje opisani u paragrafu presude u predmetu "Kvočka i drugi": "Omarska nije bila mjesto u kojem se sa logorašima sporadično okrutno postupalo ili u kojem su životni uslovi naprosto bili teški. Bila je to paklena sredina u kojoj su muškarci i žene bili lišeni najosnovnijih životnih potreba i čovječnosti: hrane koju mogu jesti; mogućnosti da slobodno vrše osnovne fiziološke potrebe; mjesta za spavanje; vode za piće i pranje; i pristupa prijateljima ili porodici. Omarska je bila mjesto gdje su ljude tukli svakodnevno i uz upotrebu đavolskih sredstava mučenja. Niko nije mogao biti u zabludi da je Omarska samo loše vođen zatvor. Ona je bila zločinački poduhvat koji je smišljeno funkcionisao na način kojim se uništavao um, tijelo i duh ljudi koji su tu bili zatočeni."³¹

Zločini u logoru

Pod izmišljenim optužbama da su zatočeni jer su činili zločine nad Srbima, stražari su zatočenike sistematski tukli već prilikom dovođenja u logor.³² Protiv zatočenika nikada nije pokrenuta bilo kakva krivična prijava niti su optuženi za neka krivična djela od nadležnih organa prije srpskog preuzimanja vlasti, ali pravna osnova svakako nije bio prioritetan razlog njihovog zatočeništva.

Zatočnici su na osnovu ranije pripremljenog spiska i ispitivanja podijeljeni u tri kategorije. U prvoj (176 lica³³), koju je trebalo "izbliza nadgledati i prioritetno likvidirati", nalazili su se ljekari, poslovni ljudi, profesori, sudije, advokati, poznati sportisti, vjerski službenici, novinari i drugi ugledni Bošnjaci i Hrvati. To

³⁰ Mujo Begić, *Genocid u Prijedoru – svjedočenja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Zagreb, Sarajevo, 2015, 119.

³¹ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojevice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Presuda, paragraf 707.

³² ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojevice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Kerima Mešanovića, Den Haag, 11–12. septembar 2000.

³³ ICTY, SC Omarska, *Spisak lica I kategorije*, 28. juli 1992.

su lica koja su optužena da su navodno učestvovala u napadima na srpske oružane snage. U drugu kategoriju svrstani su navodni ratni zarobljenici, osumnjičeni za organizovanje, pomaganje, finansiranje i ilegalnu nabavku oružja. Treća kategorija bila je sačinjena od ljudi za koje se smatralo da ne predstavljaju opasnost za srpski narod, a u logor su dovedeni kao “zarobljenici sa prostora na kojima su izvođena borbena dejstva i gdje su se zatekla zbog toga što je od strane ekstremista onemogućeno izvlačenje na bezbjedan prostor”.³⁴

Ukoliko su preživjeli početne torture, zatočenici su prozivani na ispitivanja. Ona su se dešavala po istom, ustaljenom pravilu. Svaki logoraš je pitan o posjedovanju oružja te je, pod pritiskom, bio primoran priznati da je uhvaćen naoružan i da je prije toga aktivno pucao na srpske vojnike ili civile. “Priznanja” su uredno zabilježena i dostavljena višim organima kao “dokaz” opravdanosti postojanja logora. Bez obzira kakve odgovore zatočenici davali, na teret su im stavljane razne lažne optužbe kako bi isljednici imali “razlog” za zlostavljanja.³⁵ Prilikom ispitivanja tukli su ih pendrecima, električnim kablovima, kundacima pušaka, drvenim toljagama, bejzbolskim palicama, lancima, šakama i čizmama.³⁶ Tokom ispitivanja stražari su pojačavali muziku u restoranu kako bi se što manje čuli krici zatočenika.³⁷ Premlaćivanje kao vrsta pritiska u “priznavanju krivice”, razumije se, nije ulazilo u zapisnike, ali je dokumentacija zapisana u takvim okolnostima korištena kao argument u fabrikovanju falsifikovane verzije o događajima u Omarskoj i na području opštine Prijedor.³⁸

³⁴ ICTY, CSB Banja Luka, *Izvjestaj o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa aktivnostima*, Banja Luka, 18. august 1992; Arnaud Vaulerin i Isabelle Wesseling, *Bosna, za sjećanje*, Buybook, Sarajevo, 2006, 70, 71.

³⁵ Tako je u nizu izmišljenih optužbi Esadu Mehmedagiću stavljeno na teret i to da je bio snajperista. “Radilo se o čovjeku za kojeg su svi znali da boluje od progresivnog sljepila i da se ni ulicom nije mogao kretati bez ličnog pratioca.” (Rezak Hukanović, *Deseta vrata pakla – Pola godine u logorima smrti Omarska i Manjača*, Buybook, Sarajevo, 2013, 52); Ibrahim Kuć, *Srpski koncentracioni logori u Bosni: Omarska, Manjača, Trnopolje, Keraterm*, Agencija “Saraj”, Brčko, 1993, 3.

³⁶ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Transkript svjedočenja Muharema Murselovića, Den Haag, 6. maj 2002; Miroslav Kvočka u svojstvu svjedoka potvrdio je da se prilikom “nekih ispitivanja primjenjuje sila”, što je zaključio na osnovu “neprirodnih zvukova i jauka ljudi”. (ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Miroslava Kvočke, Den Haag, 1–2. mart 2000.

³⁷ Fond za humanitarno pravo, Konferencija “Prijedor 1992: Van osnovane sumnje”, Izjava Nusrete Sivac, Beograd, 24. juni 2006.

³⁸ Jedan primjer falsifikovanja te vrste je “naučni rad” u kojem se na osnovu izjava logoraša datih u ovakvim okolnostima pokušava konstruisati slika o dešavanjima na području opšti-

Zlostavljanje zatočenika bilo je uobičajeno i u toku vremena za obrok. "Žene su imale radnu obavezu koja se sastojala u tome da moraju dijeliti taj jedan jedini obrok zatočenicima u Omarskoj. Sastojao se obično od komadića kruha, malo kuhanog graha ili dva lista kupusa. S obzirom na ljeto i visoke temperature, i ono što smo nazivali obrokom uglavnom je bilo pokvareno."³⁹ Zatočenici su maltretirani i pri odlasku na obrok. "Tjerani smo u grupama od po 30 logoraša da trčeći odemo do rudničkog restorana. Na ulazu u restoran znalo se dešavati da prolazimo kroz špalir stražara koji bi tukli logoraše. Obrok smo morali u roku od dva-tri minuta uzeti i pojesti, a po izlasku iz restorana bi nas opet čekali stražari poredani u špalir."⁴⁰ Takvo maltretiranje odvrćalo je mnoge zatočenike i od ovog jedinog obroka u toku dana.

Bilo je i onih koji nisu podvrgnuti ispitivanjima niti su zlostavljani u redu za obrok, nego su ubijeni odmah nakon osnivanja logora kako bi se ostalim zatočenicima pokazala nemilosrdnost stražarskih grupa. Naime, ubrzo poslije osnivanja logora te dovođenja prvih zatočenika⁴¹ počinjena su i prva ubistva. Jedan od zatočenika naveo je da je prilikom dovođenja u logor, neposredno nakon što su srpske snage zauzele Kozarac, vidio ubijenog Ahila Dedića.⁴² Dedićevo ubistvo potvrdio je još jedan zatočenik koji je, nakon dvodnevnog zatočeništva u Keratermu, doveden u Omarsku. Prema njegovoj izjavi, prva masovna ubistava u Omarskoj izvršena su 28. maja. On je pri zatvaranju u logor primijetio stražara Mlađu Radića kako prestrojava logoraše prilikom dovođenja. Radić je bio jedan od sudionika likvidacija toga dana. Prilikom dovođenja u logor ubijena su, između ostalih, i tri svjedokova poznanika: Hajrudin Jakupović, Zilhad Hodžić i Muhamed Ergelić.⁴³

ne Prijedor 1992. godine: Boris Radaković, "Prilog izučavanju građanskog rata u Prijedoru 1992.", *Godina VII, broj 7*, Glasnik udruženja arhivskih radnika Republike Srpske, Banja Luka, 2015.

³⁹ Fond za humanitarno pravo, Konferencija "Prijedor 1992: Van osnovane sumnje", Izjava Nusrete Sivac, Beograd, 24. juni 2006.

⁴⁰ Centar savremenih inicijativa Austrije, Konferencija "Omarska je echo Aušvica", Izjava Mirsada Duratovića, Linz, 28. oktobar 2011.

⁴¹ Masovna dovođenja zatočenika uslijedila bi nakon što srpske snage zauzmu određeno područje opštine. (Jasmin Medić, "Pripreme, tok i razmjere napada na Kozarac 1992. godine", *Prilozi 45*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2016, 297–314).

⁴² ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlađe Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Fadila Avdagića, Den Haag, 4. juli 2000.

⁴³ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Transkript svjedočenja svjedoka R, Den Haag, 10. juni 2002.

Sljedeća veća grupa od oko 120 zatočenika prebačena je 29. maja iz kasarne u naselju Benkovac u opštini Prijedor.⁴⁴ Po dolasku u logor strpani su u jednu garažu i u njoj su držani nekoliko dana. Dva mladića su se ugušila zbog uslova u garaži.⁴⁵ Poslije ove grupe, novi zatočenici dovođeni su iz grada⁴⁶ i prigradskih naselja kada je vršeno njihovo etničko čišćenje.⁴⁷

Da su u Omarskoj zločine činili i pripadnici Centra službe bezbjednosti (CSB) Banja Luka, pored izjava svjedoka, govori i izvještaj SJB Prijedor koji je potpisao Simo Drljača 12. juna 1992. godine, a u kojem navodi da su “pripadnici specijalnog odreda CSB Banja Luka samovoljno počeli da privode, saslušavaju i maltretiraju zatvorenike te od njih oduzimaju novac, nakit i druge predmete...”⁴⁸ Mada je Drljača u svojstvu načelnika SJB protestovao zbog ovakvog djelovanja specijalnog odreda CSB-a, to ne govori da se protivio zločinima počinjenim u logoru, nego se njegov protest može protumačiti kao nezadovoljstvo zbog činjenice da nije imao kontrolu nad spomenutim odredom, a čiji su pripadnici onemogućavali i rad inspektora. Upravo su policajci kojima je Drljača bio nadređen izvršili najveći broj zločina u Omarskoj.

Ubijanja i zlostavljanja zatočenika bila su redovna pojava u cijelom logoru.⁴⁹ Najveći broj ubistava počinjen je u malom objektu zvanom “bijela kuća”. Svako jutro su logoraši ispred nje morali pokupiti tijela žrtava ubijenih tokom noći i tovariti ih u kamione TAM, koji su ih potom prevozili na neke druge lokacije.⁵⁰

⁴⁴ Kasarna Benkovac kao mjesto zatočenja bila je pod kontrolom jedinica 1. KK VSrR BiH. U predmetu protiv Radoslava Brđanina utvrđeno je da su u toj kasarni ubijena četiri bošnjačka civila s područja Kozarca. (ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, Den Haag, 1. septembar 2004, paragraf 404).

⁴⁵ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Transkript svjedočenja Samira Poljaka, Den Haag, 20. novembar 2002.

⁴⁶ Da bi Bošnjake i Hrvate lakše prepoznavali, putem Radio Prijedora naređeno im je da prilikom kretanja gradom oko ruke stave bijele trake i istaknu bijele zastave na svojim kućama. (ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Predmet pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, Den Haag, 27. mart 2013, paragraf 523).

⁴⁷ ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, op. pov. br. 44-1/155, 31. maj 1992.

⁴⁸ ICTY, SJB Prijedor, broj: 11-13/16, Prijedor, 13. juni 1992.

⁴⁹ Isljednici bi bili u izraženijoj mjeri okrutni prema zatočenicima kada bi preko radija čuli informaciju da je srpska vojska pretrpjela gubitke na ratištima. Jednom se prilikom proćula informacija o neuspjehu srpske vojske na derventskom ratištu. Umjesto odlaska na ta ratišta, isljednici su u vidu osvete za takve gubitke činili zločine nad zatočenicima. “Ovdje to znači da nema noćas spavanja. Na nekom se moraju svetiti. Tući će nas i ubijati ove noći kao nikad dosad, jer oni su hrabri samo ako protivnik nema oružja.” (Jadranka Cigelj, *Apartman 102*, Agencija za komercijalnu djelatnost, Zagreb, 2002, 104).

⁵⁰ Nusret Sivac, *Kolika je u Prijedoru čaršija – zapisi za nezaborav*, Bonik, Sarajevo, 1995, 177.

Poslijeratne ekshumacije pokazale su da su tijela ubijenih odvezena u neku od mnogobrojnih masovnih ili pojedinačnih grobnica na području Bosanske krajine.

Takvu sudbinu doživjelo je dvanaest zatočenika prezimena Garibović u toku juna 1992. godine kada su nakon prozivanja izvedeni iz "garaže". Posljednje što su ostali zatočenici čuli bili su "krici, jauci i vriska". Stražari su primorali druge logoraše da natovare tijela ubijenih Garibovića u kamion koji ih je odvezao na nepoznatu lokaciju.⁵¹

Nezakonito smijenjeni načelnik Odjela za narodnu odbranu Opštine Prijedor Bećir Medunjanin doveden je sa suprugom i sinom u Omarsku sredinom juna 1992. godine.⁵² Već prilikom dovođenja je pretučen, tokom ispitivanja zlostavljan i iz upravne zgrade je prebačen u "bijelu kuću". Dan kasnije su Medunjanina i još jednog zatočenika pretukli Duško Knežević i Zoran Žigić. Od posljedica batinjanja cijela glava mu je bila prekrivena ranama. "Bio je sav obliven krvlju, krv je lptala, na glavi su mu se vidjele velike i duboke rane." Zlostavljanje Medunjanina i drugog zatočenika koje su činili Žigić i Knežević nastavljeno je i sljedećeg dana, kada je od posljedica zlostavljanja podlegao.⁵³ Ubijen je i njegov radni kolega Mustafa Tadžić, nastavnik fizičkog vaspitanja u Kozarcu. Prije ubistva Tadžić je zlostavljan i primoran je slušati kako mu muče sina. Ostalim zatočenicima, a dok je i sam bolovao od prebijenih udova i slomljenih rebara, govorio je: "Čujete li, ono tuku moga sina! Znam ja dobro njegov glas." Prozvan je narednih dana i nije se vratio.⁵⁴ Također, od teških posljedica torture u "bijeloj kući" u junu 1992. godine podlegao je Dalija Hrnić. U ovome zločinu su učestvovali Duško Knežević sa dvojicom uniformisanih muškaraca i Zoran Žigić.⁵⁵

⁵¹ Sud Bosne i Hercegovine, Predmet: Br. X-KR-06/200, Tužilac protiv Željka Mejakića, Duška Kneževića i Momčila Grubana, Presuda, 94, 95; Među njima je i šestorica braće Garibović: Džemal, Dževad, Hilmija, Sabit, Senad i Suad. Njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnim grobnicama Jakarina Kosa i Stari Kevljani. (*Knjiga nestalih opštine Prijedor*, 165–167).

⁵² Zlostavljanje porodice Medunjanin detaljnije je opisano u knjizi *Apartman 102* bivše zatočnice Omarske Jadranke Cigelj; O hapšenju Bećira Medunjanina "trijumfalno" je izvijestio SDS-ovski lokalni list *Kozarski vjesnik* fotografijom porodice Medunjanin okružene srpskim vojnicima. ("Uhapšen Bećir Medunjanin", *Kozarski vjesnik*, Prijedor, 12. juni 1992).

⁵³ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojevice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Presuda, paragrafi 599–604; Tijelo Bećira Medunjanina ekshumirano je 1999. godine u masovnoj grobnici Kevljani u kojoj su pronađeni posmrtni ostaci 80 žrtava, većinom žrtava iz logora Omarska. (Jasmin Odošić, *Hiljadu grobnica u Bosanskoj krajini 1992–1995*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2015, 454).

⁵⁴ Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 68.

⁵⁵ Sud Bosne i Hercegovine, Predmet: Br. X-KR-06/200, Tužilac protiv Željka Mejakića, Duška Kneževića i Momčila Grubana, Presuda, 95.

Vežan lancima doveden je u Omarsku i Slavko Ećimović.⁵⁶ Prebijenog, i nakon što su mu usta vezali žicom, stražari su ga vodili kroz logor i s ushićenjem vikali: “Evo, vundamentalisti, pogledajte još jednom svoga vođu i vidite kako bijedno izgleda.”⁵⁷ Preminuo je od posljedica svirepog mučenja u kojem su učestvovali Žigić i Knežević,⁵⁸ a koji su izradili “specijalne” metode zlostavljanja zatočenika.⁵⁹

U Omarskoj zločine nisu počinili samo stražari ili, kako smo već ranije naveli, pripadnici banjalučkog CSB-a. U ovaj logor mogli su, a to se vidjelo i iz niza zločina koje su počinili Zoran Žigić i Duško Knežević, ulaziti i drugi zločinci koji nisu obnašali nikakvu dužnost u logoru. Zatočenike su tukli i vojnici koji su dolazili s fronta⁶⁰ iskazujući tako svoju “hrabrost”. Bilo je i onih, poput Duška Tadića, koji su u straha od mogućeg odlaska na front svoje “ratne sposobnosti” iskazivali nad zatočenicima. Dana 18. juna prozvani su u prizemlje hangara Emir Karabašić, Enver Alić i Jasmin Hrnić. Sva trojica su bila s područja Kozarca i dugogodišnji prijatelji Duška Tadića. Nakon prozivanja počela su zlostavljanja nad ovim zatočenicima, u čemu je učestvovao i Tadić.⁶¹ Mehmedu Aliću naređeno je da u logoru nađe svog sina Envera, što je ovaj i učinio. Nakon što ga je našao u jednoj prostoriji, Enver je odbio izaći. Otac mu je rekao: “Meni su rekli ako te još jednom pozovemo, neće te biti.” Objasnio mu je da su zaprijetili kako će ubiti još dvadeset drugih zatočenika ukoliko ga ne dovede. Tada ga je Enver poslušao. Otac i sin su sišli niz stepenice, a Enveru je naređeno da legne prilikom čega je udaren. Potom su oca Mehmeda, uz prijetnju da će biti zaklan, odveli prema drugoj prostoriji. Prije nego je odveden, sin Enver mu je rekao: “Otac, čuvaj mi

⁵⁶ Slavko Ećimović bio je na čelu grupe sačinjene od slabo naoružanih prijedorskih Bošnjaka i Hrvata, koja je u noći 29/30. maj pokušala osloboditi Prijedor. Pokušaj oslobađanja grada bio je reakcija na etničko čišćenje koje su provodile srpske vojne i policijske snage. (ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, op. pov. broj: 44-1/153, 30. maj 1992).

⁵⁷ Sivic, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, 182.

⁵⁸ Sud Bosne i Hercegovine, Predmet: Br. X-KR-06/200, Tužilac protiv Željka Mejakića, Duška Kneževića i Momčila Grubana, Presuda, 96.

⁵⁹ “Svim stražarima u logoru Omarska, svima im je bila atrakcija kad bi se pojavili Žigić, Željko Timarac i Duća Knežević jer su znali da će, kad se oni pojave, vidjeti nešto što ne mogu vidjeti ni u filmovima. A kad bi Žigić tukao Rizu Hadžalića, ili bilo kog drugog, svi ostali stražari sa okolnih mjesta bi došli da gledaju, da vide te incidente.” (ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojevice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Azedina Oklopčića, Den Haag, 8–15. maj 2000.

⁶⁰ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Transkript svjedočenja Muharema Murselovića, Den Haag, 6. maj 2002.

⁶¹ ICTY, Predmet: Br. IT-94-1, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, Den Haag, 14. juli 1997, paragraf 20.

djecu, pazi mi na djecu." Nakon toga je Mehmed čuo kako zlostavljači govore: "Ovaj je gotov, čime će sada praviti ustaše."⁶² Emir Karabašić je prije ubistva viđen kako sjedi na stolu i krvari nakon što je isječen noževima.⁶³ Prije nego što je ubijen, i Jasmin Hrnić je zlostavljan, a prema izjavama očevidaca, po njemu je "posipana crna tekućina, vjerovatno ulje". Stražar mu je "stavio nogu na vrat i vrtio mu glavu s jedne na drugu stranu".⁶⁴ Prema izjavama svjedoka, zlostavljanje Karabašića, Alića i Hrnićaja trajalo je oko 35 minuta. Duško Tadić je jednom zatočeniku naredio da odgrize testise Karabašiću i Hrniću.⁶⁵ "Umirali su u stravičnim mukama, dok su se zrakom razlijevali raspamećeni jauci."⁶⁶

Karabašić, Hrnić i Alić nisu bili jedine Tadićeve žrtve.⁶⁷ Taj trener karatea iz Kozarca isticao se po brutalnostima i nad ostalim zatočenicima kao što su, naprimjer, Hakija Elezović i njegov sin Salih, koji je preminuo od posljedica mučenja.⁶⁸ Hasi Ičiću stavljena je omča oko vrata, a zatim ga je grupa od pet zlostavljača, među kojima su bili Duško Tadić i Simo Kević, tukla rukama i nogama dok se nije onesvijestio.⁶⁹ Šefik Sivac umro je od posljedica fizičke torture. "Zlostavljan je do te mjere da mu je mrtvo tijelo ličilo na sve, samo ne na tijelo."⁷⁰ Tadić je zlostavljao i Edina Mrkalja, Senada Muslimovića i Emira Beganovića. Od posljedica mučenja, u kojem je učestvovao Tadić i njegova grupa, preminuo je i Fikret Harambašić. "Nakon što su G i svjedok H bili prisiljeni da vuku tijelo Jasmina Hrnićaja po hangaru, naređeno im je da uskoče u kanal, a zatim je Fikret Harambašić go i krvav od udaraca bio prisiljen da uskoči u kanal sa njima. Svjedoku H je naređeno da mu liže golu stražnjicu, a G da mu sisa penis i zatim da

⁶² ICTY, Predmet: Br. IT-94-1, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, Transkript svjedočenja Mehmeda Alića, Den Haag, 23–24. juli 1996.

⁶³ ICTY, Predmet: Br. IT-94-1, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, paragraf 17.

⁶⁴ Isto, paragraf 18.

⁶⁵ Sud Bosne i Hercegovine, Predmet: Br. X-KR-06/200, Tužilac protiv Željka Mejakića, Duška Kneževića i Momčila Grubana, Presuda, 100.

⁶⁶ Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 122.

⁶⁷ Tijela Envera Alića, Emira Karabašića i Jasmina Hrnićaja ekshumirana su 1999. godine u masovnoj grobnici Kevljani. (Odošević, *Hiljadu grobnica u Bosanskoj krajini*, 454–459).

⁶⁸ ICTY, Predmet: Br. IT-94-1, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, paragrafi 27, 30.

⁶⁹ Isto, paragraf 32; Hase Ičić, *Moj put kroz logore smrti*, BZK "Preporod", Doboj Istok, 2009, 41, 42.

⁷⁰ Svjedok je uz tijelo Šefika Sivca na gomili vidio još najmanje osam tijela. (ICTY, Predmet: Br. IT-94-1, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, Transkript svjedočenja Huseina Hodžića, Den Haag, 25. juli 1996).

mu odgrize testise. Za to vrijeme, grupa muškaraca u uniformama stajala je oko kanala posmatrajući i vičući da jače grize. Sva trojica su zatim morala da izađu iz kanala, a svjedoku H je zapriječeno da će mu nožem iskopati oba oka ukoliko ne bude držao Harambašićeva usta zatvorena kako ovaj ne bi vrištao. G je zatim natjeran da legne između Harambašićevih golih nogu i da ga, dok se ovaj otimao, udara po genitalijama i odgrize ih. G je zatim odgrizao jedan od Harambašićevih testisa i ispljunuo ga, te mu je rečeno da može da ode. Svjedoku H je naređeno da odvuče Fikreta Harambašića do obližnjeg stola, gdje je zatim stajao pored njega, a onda mu je naređeno da se vrati u svoju sobu, što je i učinio.”⁷¹

Zbog zločina počinjenih u logoru Omarska Duško Tadić bio je prvi optuženik Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.⁷²

Smjena straže Mlade Radića bila je najbrutalnija. Većina ubistava počinjen je u toku nje.⁷³ Pojedinci u njegovoj smjeni, poput Živka Marmata, Milutina Popovića i Draženka Predojevića, posebno su se isticali u agresivnosti.⁷⁴ Zbog zasluga, Radića je SJB predložila za novčanu nagradu. U prijedlogu upućenom CSB Banja Luka, SJB Prijedor kao razloge za novčanu nagradu navodi kako se “nesebično zalagao na rasvjetljavanju djela muslimanskih ekstremista u prihvatnom centru Omarska, gdje je danonoćno radio...”⁷⁵

Ponekad je zatočenicima naređivano da se skinu goli. Izmrcvarene od zlostavljanja, stražari bi ih potom poredali i “kupali” vatrogasnim crijevima.⁷⁶ Snažni mlazevi hladne vode udarali su ih po tijelima kao stražarske palice. Jednom

⁷¹ ICTY, Predmet: Br. IT-94-1, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, paragraf 21; Tijelo Fikreta Harambašića ekshumirano je 1999. godine u masovnoj grobnici Kevljani. (Odošević, *Hiljadu grobnica u Bosanskoj krajini*, 454–459).

⁷² “Symbol des Terrors”, *Der Spiegel*, 7. novembar 1994.

⁷³ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Abdulaha Brkića, Den Haag, 30. august – 1. septembar 2000.

⁷⁴ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja svjedokinje J, Den Haag, 5–7. septembar 2000.

⁷⁵ ICTY, SJB Prijedor, broj: 11-17-136-1/8, Prijedor, 8. novembar 1993; U sistemu vrijednosti koji je nakon srpskog preuzimanja vlasti vladao, za ovu novčanu nagradu vjerovatno je igrao ulogu i Radićev odnos prema zatočenim ženama. U presudi protiv njega navodi se da je učestvovao u seksualnom zlostavljanju ukupno osam žena. Nije isključeno da je i ta, kasnije pred sudom dokazana, činjenica utjecala na nominaciju za nagradu. (ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Presuda, paragrafi 546–561).

⁷⁶ “Logoraši su padali u nesvijest, neki od iscrpljenosti i među njima su natjerali jednu jedinu ženu koja nikad nije mogla biti s nama ženama nego je bila izolirana u ‘bijeloj kući’, Hajra

prilikom izvedena je grupa od deset zatočenika na ovakvu vrstu zlostavljanja. U jednoj takvoj grupi bili su Kasim Grozdanić i njegov sin Suad. Nakon "kupanja" stražari su ih tukli. Od posljedica zlostavljanja preminuo je 25-godišnji Suad na rukama svoga oca Kasima.⁷⁷

Željko Mejakić je 21. juna potpisao spisak "angažovanih radnika" na obezbjeđenju logora Omarska, a kojima je trebalo izdati specijalne propusnice.⁷⁸ Iako ovaj dokument ukazuje na činjenicu da je policija imala kontrolu nad logorom, zatočnici su potvrdili da su zločine počinile i osobe koje se ne nalaze na navedenom spisku, što znači da im je bio odobren ulazak u logor. Ne postoji slučaj kažnjavanja počinitelja zločina u Omarskoj od stražara koji su obnašali već navedene funkcije u logoru niti kazni nadležnih organa Opštine Prijedor – srpskog Kriznog štaba, SJB Prijedor, Centra javne bezbjednosti Banja Luka, nadležnih vojnih, političkih struktura ili nekog drugog tijela. To možemo potvrditi na osnovu djelovanja Duška Tadića, Zorana Žigića i mnogih drugih srpskih zločinaca u logoru uz, u najmanju ruku, prešutnu saglasnost uprave logora i njoj nadređenih instanci vlasti. Zbog takvog blagonaklonog odnosa srpske vlasti prema logorskim isljednicima, ili čak odobravanja njihovih zločinačkih djela, svi oblici mučenja zatočenika bili su dozvoljeni. Dakle, bez straha od bilo kakvih posljedica u vidu eventualnih sankcija svaki Srbin je mogao ući u logor i "sравniti račune" od ranije, zlostavljati svoje poznanike, te zbog materijalne ili nekih drugih koristi ubiti zatočenike. Tako je zbog materijalne koristi ubijen Hamdija Balić, vlasnik konfekcije "Tea" iz Kozarca. Stražari su ga izveli iz prostorije i tražili od njega informaciju gdje je sakrio svoj novac. Rekao im je da ga je stavio u plastičnu vrećicu blizu zgrade svoje firme. Automobilom je odvezen u nepoznatom pravcu. Poslije toga više nije viđen.⁷⁹

Česti su bili slučajevi seksualnog zlostavljanja u sklopu kompleksa logora Omarska. Jedna zatočenica je silovana sedam puta noću i dva puta danju.⁸⁰ Jedan u nizu slučajeva seksualnog zlostavljanja počinjen je u "bijeloj kući" 26. juna

Hadžić, nju su skinuli голу, tako da su orgijali u logoru." (Nusreta Sivac, "Glas nestalih", *Ženska strana rata*, Žene u crnom, Beograd, 2007, 251).

⁷⁷ Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 145–148.

⁷⁸ Na spisku se nalazi 19 pripadnika VRS-a, 29 zaposlenih po stalnim smjenama u Rudniku željezne rude i deset zaposlenih za pripremu jednodnevnog obroka logorašima. (ICTY, Stanica milicije Omarska, *Spisak angažovanih radnika na obezbjeđenju sabirnog centra "Omarska" kojima je potrebno izdati spec. propusnice*, Omarska, 21. juni 1992).

⁷⁹ Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 81–83; Posmrtni ostaci Hamdije Balića ekshumirani su u masovnoj grobnici Stari Kevljani. (*Knjiga nestalih opštine Prijedor*, 47).

⁸⁰ Sud Bosne i Hercegovine, Predmet: Br. X-KR-06/200, Tužilac protiv Željka Mejakića, Duška Kneževića i Momčila Grubana, Presuda, 121.

1992. godine. Stražari su pokušavali prisiliti Mehmedaliju Sarajlića da siluje jednu djevojku. On je preklinjao: “Nemojte, molim vas. Ona bi mi mogla biti dijete. Ja sam čovjek u godinama.” Na to su mu isljednici rekli: “Pokušaj prstom.” Od bio je znajući šta mu slijedi. “Čuo se krik i udarci, a zatim je nastala tišina. Minut ili dva kasnije, u prostoriju je ušao stražar i tražio da izađu dvojica snažnijih muškaraca. Oni su otišli po Sarajlićevo tijelo. Kasnije je njegov leš viđen kod “bijeke kuće”.⁸¹ Istovremeno, dok su vršene likvidacije i drugi oblici zlostavljanja, srpski Krizni štab opštine Prijedor donio je odluku da zatočenicima logora Omarska i Keraterm raskine radni odnos u svim opštinskim organima, preduzećima i zajednicama.⁸² Tako su odlukom Kriznog štaba⁸³ među smijenjenim bili Mehmedalija Kapetanović i Zijad Mahmuljin, obojica ubijeni u logoru Omarska.⁸⁴

U Omarskoj su bili zatočeni i (bivši) uposlenici Medicinskog centra “Dr. Mladen Stojanović” iz Prijedora. Opštinska vlast bila je upoznata s njihovim zatočenjem, što se vidi i iz dokumenta koji je Drljača dostavio, sa spisikom od 19 uposlenika Medicinskog centra, ovoj ustanovi.⁸⁵ Radilo se o radnim kolegama anesteziologa Milana Kovačevića – člana srpskog Kriznog štaba opštine Prijedor – koji je mogao, ali nije htio, izvesti nekog od njih i spasiti.

Da bi povezali vjersku slavu i zločin, na pravoslavni praznik Petrovdan 12. jula stražari su organizovali slavlje u krugu logora paljenjem guma i prozivanjem logoraša. „Na taj dan su počeli izvoditi ljude iz prvih soba hangara. Začula se vriska žena koje su bile napolju. Potom sam osjetio smrad spaljenog mesa. Meso kada gori ima specifičan miris, a taj miris spaljenog mesa miješao se sa mirisom spaljenih guma. Svjedoci su potvrdili da su vidjeli ovaj masakr, trčanje zatočenih ljudi oko velike vatre, bacanje ljudi u vatru i konačno, odvođenje leševa naredni dan.”⁸⁶

⁸¹ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Transkript svjedočenja Svjedoka A, Den Haag, 19–23. april 2002; Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 79–81.

⁸² ICTY, Opština Prijedor, Krizni štab, broj: 01-023-49/92, Prijedor, 2. juli 1992; Ranije je Krizni štab ARK donio odluku da na rukovodećim mjestima u ovoj regiji mogu biti isključivo osobe srpske nacionalnosti. (ICTY, Autonomna regija Krajina, Krizni štab, *Odluka*, broj: 03-531/92, Banja Luka, 22. juni 1992).

⁸³ ICTY, Službeni glasnik opštine Prijedor, broj: 2/92, 25. juni 1992.

⁸⁴ *Knjiga nestalih opštine Prijedor*, 247, 287.

⁸⁵ Neki zatočnici s ovog spiska bit će likvidirani u prostorijama ovog logora ili iz njega izvedeni i ubijeni na jednoj od lokacija masovnih egzekucija. (ICTY, SJB Prijedor, broj: 11-12-5,7,16,17,29, Prijedor, 11. juli 1992).

⁸⁶ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Hase Ičića, Den Haag, 30. august 2000.

Prema pouzdanim izvorima, sredinom jula ubijena je grupa od otprilike 18 zatočenika,⁸⁷ što implicira da se radi o žrtvama proslave Petrovdana.⁸⁸

Druga polovina jula i početak augusta obilježeni su dovođenjem većeg broja zatočenika, odvođenjem grupa u "nepoznatom pravcu" i masovnom likvidacijom intelektualaca u Omarskoj. Nakon napada srpskih snaga na nekoliko bošnjačkih sela sa lijeve obale Sane (Čarakovo, Hambarine, Rakovčani, Bišćani, Zecovi, Rizvanovići), u periodu od 20. do 26. jula dolazi do masovnijeg dovođenja zatočenika.⁸⁹ Preživjeli muškarci iz ovih sela su u toku napada odvedeni u sva tri prijedorska logora,⁹⁰ a procjenjuje se da je ubijeno najmanje 100 novopristiglih zatočenika u Omarskoj.⁹¹ Prema izjavama svjedoka, "tijela su odvožena u dvije pune ture i puna dva šlepera".⁹²

Dana 24. jula izvedeno je oko 44 osoba i ukrcano u autobus. Rečeno im je da idu u razmjenu prema Bosanskoj Krupi, mada se ona, pokazat će se, nije dogodila. Odvedeni su i pogubljeni.⁹³ Među ovim žrtvama bile su i dvije zatočnice – Sadeta Medunjanin i Edna Dautović.⁹⁴ U istom periodu održana je Londonska konferencija o rješavanju bosanskohercegovačke krize na kojoj su učestvovali

⁸⁷ ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Transkript svjedočenja Mirka Ješića, Den Haag, 14. maj 2001.

⁸⁸ Više svjedoka potvrdilo je da su počinjene likvidacije prilikom proslave Petrovdana. Mirko Ješić je u toku svog svjedočenja potvrdio da je sredinom jula ubijeno "otprilike" 18 zatočenika. U presudi pretresnog vijeća u predmetu "Kvočka i drugi" navodi se da postoji mogućnost veze između ovog broja ubijenih i proslave Petrovdana. (ICTY, Predmet: Br. IT-98-30, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, Presuda, str. 30, napomena 232).

⁸⁹ Napad na ova sela izvela je VSrR BiH i SJB Prijedor u periodu od 20. do 26. jula 1992. godine. (ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, paragrafi 256-274); U izvještaju Komande 1. krajiškog korpusa se navodi da se nastavlja s čišćenjem ovog terena. (ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, str. pov. br. 44-1/257, 25. juli 1992).

⁹⁰ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, paragraf 255; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet: Br. X-KR-06/200, Tužilac protiv Željka Mejkića, Duška Kneževića i Momčila Grubana, Presuda, 106.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto, 107.

⁹³ Mejra Dautović, *Krvava istina Prijedora*, Planjax, Tešanj, 2004, 52; ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, paragraf 210; Posmrtni ostaci ubijenih logoraša ekshumirani su 2000. godine u jami Lisac, opština Bosanska Krupa. (Odobasić, *Hiljadu grobnica u Bosanskoj krajini*, 100–107).

⁹⁴ *Knjiga nestalih opštine Prijedor*, 121, 295.

predsjednik i potpredsjednik *Srpske republike BiH* Radovan Karadžić i Nikola Koljević. Suočeni, nakon posjete američkog novinara Roja Gatmana sjevernoj Bosni, s optužbama da su pod srpskom kontrolom koncentracioni logori, obojica su navode demantovali.⁹⁵ Konačno, nije bila isključena mogućnost da strani novinari posjete i prijedorske logore, čega su bili svjesni i stražari u logorima. Jedan od metoda “ublažavanja” stava eventualnih posjetilaca u slučaju da se otkriju logori bio je da se masovnim likvidacijama smanji broj zatočenih, što je i učinjeno. Na očigled drugih logoraša ubijen je dr. Jusuf Pašić, koji je u Omarskoj bio zatočen od pada Kozarca. Ubijeni su i doktori Osman Mahmuljin i Eniz Begić, pravnici Omer Kerenović, Muhamed Burazerović, Smail Zahirović, zamjenik opštinskog javnog pravobranioca Esad Mehmedagić, predsjednik HDZ-a Prijedor Silvije Sarić, ekonomista Zijad Mahmuljin, inženjeri Zlatan Beširević, Ibrahim Paunović, Ilijaz Dobrić, Ešef Crnkić, profesori Husein Crnkić, Fikret Mujakić, Latif Benić i Abdulah Puškar,⁹⁶ zatim ekonomista Mehmed Turšić, inženjer Senad Mujkanović, Islam Bahonjić, Stjepan Marić, Burhanudin Kapetanović, Fikret Sarajlić i dr.⁹⁷ Prozvani su i prijeratni predsjednik opštinskog suda Nedžad Šerić, profesor Mehmedalija Kapetanović, u gostitelj Zijad Crnalić, Mujo Crnalić, Idriz Jakupović (bivši direktor Centra za socijalni rad), ekonomista Rufad Suljanović, fudbaleri Bajram Zgog i Ibrahim Okanović, Ibrahim Čaušević te još nekoliko zatočenika. Svi oni odvedeni su i ubijeni.⁹⁸

U noći 27/28. juli, nakon prozivanja ubijen je i prof. Muhamed Čehajić, predsjednik opštine od 1990. godine.⁹⁹ U ranim jutarnjim satima 29. jula dovezena su dva velika kamiona i u njih su utovarivačem ubacivani leševi.¹⁰⁰ Iz kamiona

⁹⁵ Laura Silber i Allan Little, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996, 210.

⁹⁶ Sivac, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, 206–209.

⁹⁷ Svjedok navodi samo neka imena ljudi koji su likvidirani u toku jula 1992. (ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Transkript svjedočenja Nusreta Sivca, Den Haag, 29–31. juli 2002).

⁹⁸ Sivac, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, 209; Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 88, 89; Vejsil Suljanović, *Smrvljene duše*, BZK “Preporod”, Zagreb, 2000, 84; Veći dio posmrtnih ostataka žrtava logora Omarska, među kojima i spomenutih stradalnika, pronađen je u masovnoj grobnici Stari Kevljani. Ekshumacija tijela iz ove masovne grobnice obavljena je 2004. godine. Ekshumirano je ukupno 363 tijela. (Odobasić, *Hiljadu grobnica u Bosanskoj krajini*, 404–420).

⁹⁹ Detaljnije o sudbini Muhameda Čehajića vidjeti: ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, paragrafi 172–184.

¹⁰⁰ Zatočenicima je naredeno da tijela ubijenih ubacuju u kamione. Zatočenik koji je bio primoran da obavlja tu vrstu posla saopštio bi drugima o kojim žrtvama se radi ukoliko ih je prepoznao, jer su tijela pretežno bila nekompletna. Radilo se o odsječnim glavama i osakaćenim tijelima. (ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Transkript svjedočenja svjedoka R, Den Haag, 10. juni 2002).

su virile noge, ruke, glave.¹⁰¹ Upoznat sa zločinima svojih potčinjenih i svakako odgovoran za zločine, Drljača se obratio 1. augusta MUP-u RS-a i VRS-a podsjećajući ih da je sedam dana ranije dogovoreno da kontrolu nad sva tri prijedorska logora preuzme Vojska Republike Srpske, što do tog dana nije učinjeno.¹⁰² U ovim je "centrima" svakodnevno, a što navodi Drljača, angažovano oko 300 pripadnika policije.¹⁰³ Vojska, uprkos Drljačinih zahtjevima, nije preuzela kontrolu nad Omarskom.

Početak augusta nastavljeno je masovno ubijanje u Omarskoj istim intenzitetom kao i krajem jula. Očiti cilj bio je da što manje ljudi preživi. Srpska vlast je bila pod pritiskom nakon što je dobila informaciju kako postoji mogućnost da će Međunarodna komisija s ekipom stranih novinara obići koncentracione logore koji su bili pod kontrolom bosanskih Srba. Među takve logore ubrajala se svakako i Omarska. Tim povodom, Komanda 1. KK VRS-a naredila je da se "preduzmu sve mjere da se ti logori dovedu u povoljno stanje..."¹⁰⁴ što jasno pokazuje da je i ova Komanda bila upoznata sa stanjem u logorima koji su bili u njenoj zoni odgovornosti. Dokaz tome je njen izvještaj podnesen kasnije, u kojem se govori upravo o Omarskoj: "Još jedna zanimljivost – sada svi peru ruke od logora i prihvatnih centara, pokušavajući da odgovornost prebace na 'nekog drugog' za izdavanje naređenja za masovne likvidacije civila u logorima i centrima. Ovo je posebno izraženo posle posete stranih novinara Prijedoru, odnosno Omarskoj i Trnopolju. Čak su pojave izrade lažne dokumentacije o svemu ovome..."¹⁰⁵ No, ni ovo priznanje vlastitih zločina nije rezultiralo pokretanjem pitanja odgovornosti za zločine u Trnopolju¹⁰⁶ i Omarskoj, uostalom kao ni za bilo koje druge zločine počinjene nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom ovog područja.

Uoči prvog raspuštanja logora Omarska 5. augusta, izvedena je grupa od najmanje 122 logoraša i odvezena prema Hrastovoj glavici (područje opštine

¹⁰¹ Sivač, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, 211.

¹⁰² U prilog činjenici da su policijski organi kontrolu nad Omarskom, kao i nad drugim logorima na području Prijedora, htjeli predati vojsci govori izvještaj komande 1. KK VRS od 15. jula 1992. godine. Komanda korpusa je znala da se u Omarskoj nalazi više od 2.500 zatočenika. (ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, *Aktuelna političko-bezbednosna situacija u zoni odgovornosti 1. KK*, op. pov. br. 497-4, 15. juli 1992).

¹⁰³ ICTY, SJB Prijedor, *Depeša*, broj: 11-12-2169, Prijedor, 1. august 1992.

¹⁰⁴ ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, op. str. pov. br. 565-3, Banja Luka, 3. august 1992.

¹⁰⁵ ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, str. pov. br. 397-366/1-92, 22. august 1992.

¹⁰⁶ Logor Trnopolje osnovan je u istoimenom selu odlukom Kriznog štaba opštine Prijedor. Kontrolu nad logorom imala je VSrRBiH, a dužnost komandanta logora obavljao je Slobodan Kuruzović, član Kriznog štaba opštine Prijedor. (ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, paragrafi 185–195).

Sanski Most) gdje su pogubljeni.¹⁰⁷ Među njima je i poznati prijedorski doktor Esad Sadiković, prijeratni predsjednik Udruženja otorinolaringologa Jugoslavije i ekspert Ujedinjenih nacija (UN) u Libiji i Američkoj Samoju.¹⁰⁸ Sadikovićovo ubistvo još je jedan pokazatelj srpskog cilja – likvidiranje prijedorske intelektualne, političke i vjerske elite bošnjačkog i hrvatskog naroda, što ukazuje na elitocid počinjen nad ova dva naroda u opštini Prijedor.¹⁰⁹

Srpski politički predstavnici i strani novinari u Omarskoj

O postojanju logora Omarska i uslovima u njemu bili su, što se iz dokumenata prijedorske policije može utvrditi, upoznati i vodeći srpski političari *Autonomne regije Krajina (ARK)* u čiji je sastav, jednostranom odlukom, ušla i opština Prijedor.¹¹⁰ Stražari logora obavijestili su 10. jula¹¹¹ zatočenike da će u posjetu narednih dana doći politička delegacija iz Banje Luke, odnosno članovi Kriznog štaba ARK.¹¹² Logorašima je naređeno da prilikom posjete pjevaju srpske nacionalističke pjesme i dižu tri prsta u znak pozdrava delegaciji.¹¹³ Nakon posjete prijedorskim logorima, članovi delegacije dali su izjave *Kozarskom*

¹⁰⁷ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Transkript svjedočenja Svjedoka B, Den Haag, 25. april 2002; Na lokaciji Hrastova glavica 1998. godine ekshumirani su posmrtni ostaci ubijenih zatočenika logora Omarska. (Odoabašić, *Hiljadu grobnica u Bosanskoj krajini*, 529–539).

¹⁰⁸ Sivic, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, 213; Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 150.

¹⁰⁹ Tilman Zulch, “Genocid u Bosni i Hercegovini”, Zbornik radova *Etničko čišćenje za veliku Srbiju*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1996, 84.

¹¹⁰ ICTY, Skupština srpskog naroda opštine Prijedor, *Odluka o pripajanju Autonomnoj regiji Bosanska krajina*, broj 003/92, Prijedor, 17. januar 1992.

¹¹¹ Ovoj posjeti prethodila je posjeta operativaca Službe za nacionalnu bezbjednost (SNB) CSB-a Banja Luka Predraga Radulovića i Gorana Šajinovića logorima Keraterm i Omarska u junu 1992. godine. Istog dana kada su obišli te logore, obavijestili su Stojana Župljanina o užasnim uslovima u kojima su držani zatočenici i o zlostavljanju koji su nad njima vršili, pored ostalih, i pripadnici policije. (ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Predmet pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom II, paragraf 508).

¹¹² Sivic, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, 196; U delegaciji su bili članovi Kriznog štaba ARK: Radoslav Brđanin – predsjednik Kriznog štaba ARK, Radoslav Vukić – predsjednik regionalnog odbora SDS-a za Krajinu, Stojan Župljanin – načelnik CSB-a Banja Luka, Predrag Radić – predsjednik SO Banja Luka. (“Predstavnici Krajine u Prijedoru”, *Kozarski vjesnik*, Prijedor, 17. juli 1992).

¹¹³ Stipo Šošić, *Do pakla i natrag – u logorima strave i užasa – Keraterm, Omarska, Manjača, Sulek, Koln–Zagreb*, 1996, 65; Suljanović, *Smrvljene duše*, 74.

vjesniku.¹¹⁴ Iako su nesumnjivo svjedočili užasnim uslovima u kojima su se nalazili zatočnici, oni nisu uložili protest, izrazili negodovanje zbog odnosa prema zatočnicima niti iskoristili svoj autoritet da poprave uslove. Naprotiv, 30. jula Stojan Župljanin je, iako upoznat sa počinjenim zločinima u Omarskoj i prije posjete, zvanično imenovao Simu Drljaču za načelnika SJB Prijedor.¹¹⁵

Pitanje postojanja logora na području pod kontrolom srpskih snaga počelo je zaokupljati pažnju javnosti u zapadnoj Evropi.¹¹⁶ Na spomenutoj konferenciji u Londonu politički vrh RS-a demantovao je postojanje logora na teritoriji pod kontrolom Srba. Radovan Karadžić je tvrdio da postoje samo logori za ratne zarobljenike i oštro odbacio tvrdnju da se na području pod kontrolom VSRBiH nalaze bilo kakvi drugi logori. U barem četiri direktna intervjua, data stranim radijskim i televizijskim kućama, on je pozivao novinare kojima je davao intervjue da lično dođu u Bosnu i uvjere se da ne postoje koncentracioni logori na srpskoj teritoriji. Pozvao je svakog novinara koji želi pristup navodnim logorima da ih posjeti.¹¹⁷ Pozivu Radovana Karadžića odazvali su se dva britanska novinara: Peni Maršal iz ITN-a (International television network) i Ed Vulijami iz "Guardiana".¹¹⁸ U Prijedoru su se, prije odlaska u Omarsku, sastali sa članovima Kriznog štaba koji su im sugerisali da umjesto Omarske posjete Manjaču.¹¹⁹ Ove sugestije bile su zasnovane na bojazni članova Kriznog štaba da bi se sa zločinima u Omarskoj mogla upoznati svjetska javnost, zbog čega su insistirali na posjeti Manjači nad kojom prijedorska vlast nije imala nikakvu kontrolu, želeći tako vlastiti problem

¹¹⁴ Nakon obilaska logora, zahvalili su se opštinskim funkcionerima na gostoprimstvu i naporima koje čine u stvaranju nove srpske države na ovim prostorima. Radoslav Brđanin kazao je kako je "Prijedor primjer dobro urađenog posla". ("Nikome nije lako", *Kozarski vjesnik*, Prijedor, 17. juli 1992).

¹¹⁵ Ova je odluka stupila na snagu retroaktivno od 29. aprila 1992. godine. (ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Predmet pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom II, paragraf 486).

¹¹⁶ Prema određenim tvrdnjama, američki obavještajci znali su za srpske logore još od maja 1992. godine. (Višnja Starešina, *Vježbe u laboratoriju Balkan*, Ljevak d.o.o., Zagreb, 2004, 112).

¹¹⁷ Silber-Little, *Smrt Jugoslavije*, 210.

¹¹⁸ Prema vlastitom svjedočenju Čarlsa Kirudje, koordinatora mirovne misije UN-a, on je o postojanju koncentracionih logora u Bosanskoj krajini, uključujući i Omarsku, bio upoznat mjesec dana prije nego su novinari "otkrili" ovaj logor. Svojim nadređenima poslao je 3. jula 1992. godine memorandum u kojem je ukazao na postojanje logora gdje su Bošnjaci ubijani, zlostavljani i držani u nehumanim uslovima. U vezi s tim pitanjem, kako je naveo, "apsolutno ništa nije učinjeno". (ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Transkript svjedočenja Čarlsa Kirudje, Den Haag, 10–13. februar 2003).

¹¹⁹ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, paragraf 389.

prebaciti na druge, svjesni da su na Manjači bolji uvjeti za logoraše. Novinari su bili istrajni da posjete Omarsku. Napravili su snimke iz prijedorskih koncentracijskih logora koji su brzo dospjeli do najznačajnijih svjetskih medija. Vulijami je nakon posjete napisao: “Ljudi su u različitim stepenima tjelesnog propadanja i jada; iz štapića debljine olovke, koliko su im ruke omršale, strče im laktovi i ručni zglobovi kao kvrgavo kamenje... Teško da se išta može porediti sa prizorom zatvorenika koji očajnički želi da prozbori i da kaže neku strašnu istinu koja je tako blizu a opet tako daleko, a ne usuđuje se. Njihovi pogledi peku, govore samo svojom zastrašenom šutnjom, i očima užarenim artikulisanjem golog, nerazblaženog, očajničkog straha – bez nade.”¹²⁰ Zapadnjačka javnost je bila šokirana i zgranuta užasnim scenama srpskog nasilja nad prijedorskim Bošnjacima i Hrvatima, a koje su britanski novinari odaslali diljem svijeta.¹²¹ Počele su pristizati prve reakcije svjetske javnosti. “Nadležni u State departmentu (Agencija američke vlade za vanjske poslove) probudili su se konačno iz drijemeža. Značajan broj ljudi sigurno je ostao u životu zahvaljujući ovim snimcima iz logora koji su svijet neodoljivo podsjećali na nacističke logore smrti iz Drugog svjetskog rata.”¹²² Zanimljivo je promišljati koliko bi se nedužnih života spasilo da su moćnici međunarodne zajednice reagovali ranije.

Premještanje logoraša

Prvo premještanje većeg broja zatočenika iz Omarske u druge logore desilo se 6. augusta 1992. godine. Povod premještanju bila je činjenica da je vijest o postojanju ovog logora došla do stranih medija. Drljača je 5. augusta 1992. obavijestio nadređene u Banjoj Luci da je SJB Prijedor u saradnji sa nadležnim službama bezbjednosti iz CSB-a Banja Luka i VRS-a završila operativnu obradu nad ratnim zarobljenicima: “Na osnovu rezultata operativne obrade ustanovljeno je da 1466 lica podliježu krivičnoj odgovornosti za koje postoji uredna dokumentacija koju ćemo dana 6.8.1992. godine skupa sa svim licima pod oružanom pratnjom sprovesti u logor na Manjači.”¹²³ Preostali broj lica predstavlja bezbjednosno neinteresantnu skupinu, radi čega će istog dana biti premješteni u prihvatni kamp

¹²⁰ Silber-Little, *Smrt Jugoslavije*, 211, 212.

¹²¹ Starešina, *Vježbe u laboratoriju Balkan*, 111.

¹²² George Kenney, “Većina to zna bolje – ostavka na položaj u Stejt departmentu”, Zbornik radova *Etničko čišćenje za veliku Srbiju*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1996, 53.

¹²³ ICTY, SJB Prijedor, br. 11-12/02-2, Prijedor, 17. august 1992.

u mjestu Trnopolje.¹²⁴ Na osnovu navedenog prestaje potreba za daljnjim radom istražnog centra u mjestu Omarska."¹²⁵

Od logoraša prevezenih na Manjaču¹²⁶ sedmorica su ubijena na ulazu logor. Nakon zlostavljanja u autobusima u toku prevoza, pripadnici Interventni vod prijedorske policije¹²⁷ ubili su Dedu Crnalića, Nezira Kraka i Zvonku Tokmadžića¹²⁸ te Osmana Denića, Kemala Jakupovića, Nihada Bašića i Samira Džafića.¹²⁹

Manja grupa ljudi ostala je u Omarskoj do kraja augusta. Srpska vlast, svjesna da bi opet mogla doći u posjetu neka strana delegacija iz zapadne Evrope, potrudila se da poboljša uslove u kojima je ostalo još 175 logoraša. Djelimično joj je to i uspelo kada je u Omarsku došla delegacija u kojoj je bio francuski ministar zdravlja Bernar Kušner.¹³⁰ Također, vlast je uspela sakriti činjenicu da je i nakon 5. augusta ubijeno nekoliko zatočenika iako su predstavljali "bezbjednosno nein-

¹²⁴ U logor Trnopolje prebačeno je 1.773 zatočenika. (ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom II, paragraf 447).

¹²⁵ ICTY, SJB Prijedor, *Depeša*, br. 11-12-2178, Prijedor, 5. august 1992.

¹²⁶ Na Manjači, u nekadašnjoj vojnoj kasarni, već je bio formiran logor u kojem su bili zatočeni civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti sa područja sjeverozapadnog dijela Bosne i Hercegovine. U logoru su držani gotovo isključivo civili, Bošnjaci i Hrvati, uglavnom sa područja Kozarca i sanske doline. Logor je formirala Komanda 5. korpusa JNA za ratne zarobljenike iz Hrvatske 1991. godine. Pod kontrolom je od 15. maja 1992. godine 1. KK VRS-a, a komandant logora bio je pukovnik Božidar Popović. U jednom trenutku u njoj je bilo zatočeno približno 3.640 muškaraca, uglavnom Bošnjaka, jedan broj Hrvata i tek poneki bosanski Srbin koji je izbjegavao vojnu obavezu ili je dezertirao iz vojske. (ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, paragrafi 436, 747, 749).

¹²⁷ Interventni vod bio je jedinica u sastavu SJB Prijedor, koji je formirao u junu 1992. godine. Krizni štab opštine Prijedor. Njeni pripadnici isticali su se po masovnim zločinima nad prijedorskim Bošnjacima i Hrvatima, kao što je masakr na Korićanskim stijenama 21. augusta 1992. godine. Među ubijenim u ovome masakru bili su i zatočenci Omarske koji su nakon raspuštanja 6. augusta prebačeni u logor Trnopolje. (ICTY, Opština Prijedor, Krizni štab, *Naredba*, broj: 02-111-215/92, 17. juni 1992); Sa masakrom na Korićanskim stijenama bila je upoznata i VRS, u čijem izvještaju se navodi da je na tom području izvršen "genocid nad civilima". (ICTY, Komanda 22. lpb, op. br. 21/8, broj: 43/4, 21. august 1992).

¹²⁸ Sivac, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, 216; U toku "transporta" logoraše je zlostavljao Interventni vod prijedorske policije koji je bio zadužen da obezbjeđuje prevoz. U zlostavljanju su se posebno isticali Darko Mrđa i Zoran Babić. (Hukanović, *Deseta vrata pakla*, 156–164); Nekoliko zatočenika je tokom noći umrlo u autobusima od posljedica zlostavljanja. Sljedećeg dana, kada su stigli na Manjaču, jedan potpukovnik je rekao da leševe treba baciti u rijeku Vrbas. (ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom II, paragraf 465).

¹²⁹ *Knjiga nestalih opštine Prijedor*, 50, 128, 140, 220.

¹³⁰ "Objektivna procjena", *Kozarski vjesnik*, Prijedor, 21. august 1992.

terasantnu skupinu”, kako ih je okarakterisao Drljača. Među ubijenim su tri preostale zatočenice – Hajra Hadžić, Mugbila Beširević i Velida Mahmuljin¹³¹ – kao i Faiz Mujkanović i Mato Tadić.¹³² Ubistva ovih pet zatočenika, podrazumijeva se, u suprotnosti su s izvještajem prijedorske policije u kojem se navodi da se prema preostalim zatočenicima postupa u skladu sa Ženevskom konvencijom.¹³³ Zvanično, logor Omarska rasformiran je 21. augusta 1992. godine.¹³⁴

Na osnovu prijava porodica i preživjelih logoraša do sada je evidentirano 458 zatočenika Omarske koji su ubijeni ili su zadnji put viđeni u ovom logoru. Taj broj nije konačan.¹³⁵

Zaključak

U toku operacionalizacije etničkog čišćenja srpska vlast u Prijedoru je u koordinaciji sa CSB-om Banja Luka i 1. KK VRS-a uspostavila nekoliko koncentracijskih logora na području opštine. Najbrutalniji po broju ubijenih civila bio je logor Omarska, u kojem je, prema dosadašnjim rezultatima istraživanja, ubijeno 458 bošnjačkih i hrvatskih civila. Omarska je ujedno i primjer seksualnog zlostavljanja zatočenih žena, sadističkih zločina nad zatočenicima i masovnih pogubljenja bošnjačkih i hrvatskih intelektualaca. Postojanje ovog, kao i drugih logora, u direktnoj je korelaciji sa politikom stvaranja trajne srpske etničke dominacije u Prijedoru i širem području Bosanske krajine.

¹³¹ *Knjiga nestalih opštine Prijedor*, 64, 175, 286.

¹³² Suljanović, *Smrvljene duše*, 101.

¹³³ ICTY, SJB Prijedor, *Depeša*, br. 11-12-2188, 9. august 1992.

¹³⁴ ICTY, SJB Prijedor, *Izvještaj o radu stanice javne bezbjednosti Prijedor za treće tromjesečje*, Prijedor, septembra 1992. god.

¹³⁵ *Knjiga nestalih opštine Prijedor*, 276.

‘Father, Keep My Children Safe...’
– Crimes in the Omarska Camp in 1992

Summary

During the execution of ethnic cleansing, the Serb authorities in Prijedor in coordination with the Banja Luka Security Services Centre (CSB) and the 1st Krajina Corps of the Army of Republika Srpska (VRS) set up several concentration camps in the municipality. In terms of the number of killed civilians, the most brutal camp was the Omarska camp, in which, according to the previous research results, 458 Bosniak and Croat civilians were killed. Omarska is also an example of sexual abuse of detained women, sadistic crimes against detainees and mass executions of Bosniak and Croat intellectuals. The existence of this and other camps is in direct correlation with the policy of creating permanent Serb ethnic domination in Prijedor and wider area of Bosnian Krajina.